

Halid Said Hocayev, *Yeni Elifba Yollarında Eski Duygu ve Hatıralarım*, Ankara 2006, Türk Dil Kurumu Yayınları / 870, XI+131 s. (Yayıma Hazırlayanlar: Mustafa TOKER-Ufuk Deniz Aşçı).

Fatih ERBAY *

ÖZET

Türkler tarih sahnesinde yer almaya başladıkları günden itibaren bu zamana kadar bir çok alfabe kullanmışlardır. Bu uzun soluklu yolda Latin harflerine geçiş dönemi ayrı bir önem taşımaktadır. Bu çalışmada, 1926 yılında yapılan I. Türkoloji Kurultayını merkez alarak bu kurultayın öncesi ve sonrasında Türk aydınının yaşadıklarını, yine bir Türk aydını olan Halid Said Hocayev'in penceresinden bize sunan '*Yeni Elifba Yollarında Eski Duygu ve Hatıralarım*' adlı eser değerlendirilmeye çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Halid Said Hocayev, I. Türkoloji Kurultayı, Latin alfabesi

HALID SAID HOCAYEV'S WORK NAMED 'YENİ ELİFBA YOLLARINDA ESKİ DUYGU VE HATIRALARIM'

ABSTARCT

Turks have used a lot of alphabet until today beginning from the day which they commenced to take part in history. In this long journey, this is known to be a very important transition period for Latin letters. In this study, it has been attempted to analyse named book '*Yeni Elifba Yollarında Eski Duygu ve Hatıralarım*' which present us from vision of Halid Said Hocayev who was Turk intellectual, meets of Turk intellectual in first and later of I. Turcology Congress which was collected in 1926.

Key Words: Halid Said Hocayev, I. Turcology Congress, Latin alphabet

Türklerin alfabelerle yaptıkları yolculuklar hep uzun soluklu olmuştur. Göktürk alfabesinden bu yana Türkler, birçok alfabe kullanmıştır. Ancak Türk Cumhuriyetlerinde belki de hiçbir zaman Latin harflerini kabullenmede yaşanıldığı kadar sıkıntı çekilmemiştir. Önce Osmanlı Devleti içerisinde başlayan ve başarılı olamayan Latin alfabesine geçiş meselesi, Atatürk ve Türk aydınının da öncelikli konuları arasına girmiştir. Aslında cumhuriyetin başlarında alfabe devrimi konusunda Ankara'nın yaşadığı sıkıntıları aslında o sıralarda tüm Türk coğrafyası ve Türk aydını yaşıyordu. Yeni Türkiye Cumhuriyetinde yaşanan sıkıntıları neredeyse hepimiz biliyoruz. Fakat o dönemde Türk coğrafyasında alfabe değişikliği ile ilgili yaşanan olaylar ve bu olayların kahramanları, Türkiye'de tam olarak bilinmemektedir.

* SÜ, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Araştırma Görevlisi

Halid Said Hocayev, 1937'de Rusya'da komünist rejimin yaptığı aydın kıyımında öldürülen yüzlerce Türk aydından biridir. Karşı devrimci ve pantürkist faaliyetlerle vatan hainliği ve halk düşmanlığı yaptığı gerekçesi ile kurşuna dizilerek öldürülen Hocayev aslen bir Özbek Türküdür. Ancak ömrünün büyük bir bölümünü geçirdiği Azerbaycan'da bile baskılar sonucu bugüne kadar tanınmamıştır (Toker, 1996: 409, 412).

Halid Said Hocayev'den Türkiye'de ilk bahseden Besim Atalay'dır. *Divanü Lügati't-Türk Tercümesi*'nin giriş kısmında Rusya'da Divanü Lügati't-Türk'ün tercümesi için altı kişilik bir heyet oluşturulduğunu, bu heyetin başında da Halid Said Hocayev olduğunu belirtmektedir (Atalay, 1985: XXXI). Türkiye'de Hocayev'den bahseden bir diğer bilim adamı Timur Kocaoğlu'dur.¹ Timur Kocaoğlu bu çalışmalarında Halid Said'in bir başka eseri *Türk Lehçelerinin Karşılaştırmalı Grameri* adlı eserini incelemiştir (Toker, 1996: 409). Halid Said Hocayev ile ilgili yapılan bir başka yayın Mustafa Toker'e aittir. Toker çalışmasında, Halid Said'in hayatından geniş bir şekilde bahsettikten sonra, onun *Yeni Elifba Yollarında Eski Hatıra ve Duygularım* adlı eserini dikkatli bir şekilde incelemiştir (Toker, 1996).

Halid Said Hocayev, Azerbaycan'da Latin alfabesine geçilmesi konusunda çalışan ilk bilim adamlarından biridir. Latin alfabesine geçilmesi için kurulan *Yeni Elifba Komitesi*'nde de yer alan Hocayev burada da aktif bir rol oynamış ve 7 Eylül 1924'ten 10 Ekim 1924'e kadar tüm Türkistan'ı dolaşarak yaptığı geziyi ve I. Türkoloji Kurultayı'nın sonuçlarını *Yeni Elifba Yollarında Eski Hatıra ve Duygularım* adlı eserinde kaleme almıştır. "*Yeni Elifba Yollarında Eski Hatıra ve Duygularım*", 1926 yılında yapılan I. Türkoloji Kurultayı'nı merkez alarak bu kurultayın öncesi ve sonrasında Türk aydınının yaşadıklarını, yine bir Türk aydını olan Halid Said Hocayev'in penceresinden bize sunmaktadır.

Hocayev, eserinin yalnız Latin alfabesine geçişte yapılan görüşmelerin bir tutanağı olarak kalmaması için eserini tasvirlerle süsleyerek akıcı bir üslupla yazmıştır. Gezdiği yerler hakkında bilgiler vererek bu yerlerin tasvirini yapmış ve okuyucuyu da bu coğrafyanın içine çekmeyi başarmıştır. Bu bakımdan Halid Said'in

¹ Kocaoğlu'nun Halid Said Hocayev ile ilgili yayımladığı eserler şunlardır: Kocaoğlu, Timur (1985), "Türkolojide Eserler II: Türkistanlı Dilci Halid Said'in Türk Lehçelerinin Karşılaştırmalı Grameri", *Türk Kültürü*, 266: 28-38; Kocaoğlu, Timur (1986), "Azeri Bilgini Halid Said'in Türk Lehçelerinin Karşılaştırmalı Grameri", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 2: 349-359.

eseri tarihî bakımdan zengin olduğu kadar edebî değere de sahiptir. Eserdeki birçok cümle, onun edebî yönden de ne kadar güçlü olduğunu göstermektedir:

"5-6 km ilerledikten sonra hava birdenbire değişti. Serin bir rüzgâr yüzlerimizi okşadı. Tanıdık bir koku denize yaklaştığımızı haber veriyordu. Çok zaman geçmemişti ki uzaklarda baygınca yatan mavi denizin dalgaları görülmeye başladı. Kızgın güneşin keskin ışıkları altında kamaşan yorgun gözlerimiz derin bir rahatlık duyar gibi oldu. Taa engin noktalarda kanatlarını açan yelkenli gemiler ağır ağır gidiyorlardı. Ürkek sığircıklar, zümrüt renkli deniz üzerinde siyah beyaz nakışlar çiziyordu. Ufuklarda birleşen deniz ile gökyüzü aynı renkтейdi..." (Toker-Aşçı, 2006: 26-27).

Hocayev'in eserinde yer alan diyaloglar da dikkat çekicidir. Halid Said'in Türkmenistan'da rastladığı Annageldi dede ile sohbeti, okuyucuda hem tatlı bir gülümseme bırakmakta hem de Türkmen boyları ile ilgili eşsiz bilgiler vermektedir. Bu sohbetin bir bölümü şu şekildedir:

- Önce, adın nedir?
- Adım Annageldi.
- Anlamı ne bu ismin?
- Bunun anlamı... dedikten sonra adının anlamını açıklamaya başladı. Ben dünyaya Anna (Cuma) günü gelmişim. Bu sebeple adımla, "Annageldi" koymuşlar.
- Güzel, dedim. Şimdi söyle bakalım nerelisin ve nesin?
- Ben Mervliyim ve Tekeyim.
- Güzel, Türkmen değil misin?
- Türkmenim, Teke Türkmeniyim.
- Başka ne Türkmeni var?
- ...
- Bak, dedi. Türkmenler, "Teke" bir, "Sarık" iki, "Salar" üç, "Yumut" dört, "Köklan" beş, "İğdir" altı, "Abdal" yedi, "Uğurçalı" sekiz, "Ata" dokuz, "Arabacı" on.
- Burada bana bakarak:
- "İşitiyor musun?" dedi.
- Evet, evet, işitiyorum, bu kadar mı? dedim.

İhtiyar sol eliyle tesbihini sıkı sıkı tutmuş, sağ işaret parmağını kaşları arasına dikerek, "Dur daha var." diyerek saymaya başladı:
 - "Elili" on bir, "Nuhurlu" on iki, "Morçalı" on üç, "Anavlı" on dört, "Mihunlu" on beş....

Mustafa Toker ve Ufuk Deniz Aşçı'nın yayıma hazırladıkları "Halid Said Hocayev-Yeni Elifba Yollarında Eski Duygu ve Hatıralarım" adlı eseri altı ana bölüme ayırmak mümkündür. Bunlardan ilki, çalışmanın giriş kısmı özelliği taşıyan Halid Said Hocayev'in hayatı ve eserlerinin anlatıldığı ve eserin aslında bulunan Bakü Üniversitesi Profesörlerinden Aziz Gubaydullin'in takdim yazısının olduğu bölümdür.

Bu kısmı *Bakü-Kırım-Moskova* adlı, eserin birinci bölümü takip eder. Bu bölümde Halid Said'in, tüm Türk coğrafyasında aynı alfabenin kullanılması için Bakü, Kırım ve Moskova üçgeninde yaptığı yolculuklar, bu yolculuklar sırasında karşılaştığı olay ve kişiler, bir gezi yazısı havasında yazılmış ve Rostov, Akmesic, Bahçesaray, Sivastopol gibi yerlerde yaptıkları konuşmalar nakletmiştir. Alfabe konusunda Kırım'da kurulan komisyon ve bu komisyonların aldığı kararlara değinilmiş; bu hususta aşamalı olarak Latin harflerine geçilmesi için zemin hazırlanması gibi ortak alınan kararlarla Moskova yollarına düşülmüştür. Halid Said eserinin bu kısmında, gezdiği Türk coğrafyasında yaşayan Rum, Rus, Alman ve Türkler hakkında istatistikî bilgiler de vermiştir. Ancak burada dikkat çeken husus Kırım'da yaşayan Türklerin Tatar Türkü olduğunu ifade etmek için Türk kelimesinin yanına parantez içerisinde Tatar yazmıştır. Halid Said'in bu tercihi bile bize Türk kavramını dar, sıkışık ve kısır bir şekilde değil; geniş ve tam anlamıyla anladığını göstermektedir.

Halid Said, eserinin ikinci kısmı olan *Moskova-Türkistan* bölümünde, Kırım'dan ayrılarak Moskova ve Türkistan topraklarında yaptığı yolculukları anlatır. Burada katıldığı toplantılardan bahseder. Türkistan'ı coğrafyası, tarihi, kültürel hayatı, eğitim ve öğretimine kadar ayrıntılı olarak ele alır. Taşkent'te verilen eğitim ve öğretime geniş yer ayıran Halid Said, eski eğitimin Farsçaya dayalı olarak yapılmasını, 1906'dan sonra yeni açılan Usul-i Cedid okullarının da tutucu din adamlarının tecavüzü ile çar hükümetinin baskısı altında kalmasını eleştirir ve Usul-i Cedid okullarında okutulan "Bidad" ve "Evvel-i İlm" gibi kitapları bir eğitimci gözüyle hatalı bulur.

Halid Said'in bakış açısından Türkoloji Kurultayına kadar geçen süre anlatıldıktan sonra eserin üçüncü bölümü olan *Türkoloji*

Kurultayı / Bakû-Türkmenistan-Özbekistan'da Kurultayın başlaması ve sonrası ele alınmıştır. Artık 1926 yılının Şubat ayına gelinmiş ve bütün Türk ülkelerinden davet edilen temsilciler ile Avrupa ve Asya'nın en meşhur Türkologları Bakû'ye gelmiştir. Eserde yapılan tartışmalar ve kabul edilen hususlar anlatıldıktan sonra Halid Said'in Türkmenistan'a gezisi başlar. Bu kısımda Aşgabat ve Semerkant'ta yeni alfabe konusunda yapılan görüşmeler ve alınan sonuçlar tek tek anlatılır. Halid Said yine bu bölümde de gezdiği yerlerin tarihi, coğrafyası ve demografik yapısından bahsetmektedir.

Son Söz bölümünde Türkistan'da kullanılan alfabelere değinilmiş ve Orhun, Uygur, Arap alfabeleri hakkında alfabelerin kullanılış zamanları ile ilgili ayrıntılı bilgi verildikten sonra bu alfabeler birbirleriyle karşılaştırılmıştır. Çalışmanın son bölümüne Mustafa Toker ve Ufuk Deniz Aşçı tarafından *Kişi ve Yer Adları Dizini* eklenmiştir. Böylece çalışma daha kolay yararlanılır hâle getirilmiştir.

Çalışmanın kapak kısmında eserin ismi "Yeni Elifba Yollarında Eski Duygu ve Hatıralarım" iken, iç kapakta "Yeni Elifba Yollarında Eski Hatıra ve Duygularım" şeklindedir. Çalışmanın içinde Halid Said'in eserinin ismi de iç kapaktaki gibi "Yeni Elifba Yollarında Eski Hetire ve Duygularım" şeklinde olması, eser isminin kapağa yanlış yazıldığını göstermektedir. Dikkatsizlikten kaynaklanan bu hatanın sonraki baskılarda düzeltilmesi gerekmektedir.

Halid Said Hocayev'in 1929 yılında Bakû'de basılan "Yeni Elifba Yollarında Eski Hetire ve Duygularım" adlı eserini büyük bir emekle yayıma hazırlayan Mustafa Toker ve Ufuk Deniz Aşçı'ya teşekkür ederiz.

KAYNAKLAR

- Atalay, Besim (1985), *Divanü Lügati't-Türk Tercümesi*, C. I, Ankara.
- Hocayev, Halid Said (2006); *Yeni Elifba Yollarında Eski Duygu ve Hatıralarım*, (Haz. Mustafa TOKER-Ufuk Deniz Aşçı), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Timur Kocaoğlu (1985), "Türkolojide Eserler II: Türkistanlı Dilci Halid Said'in Türk Lehçelerinin Karşılaştırmalı Grameri", *Türk Kültürü*, 266: 28-38.
- Timur Kocaoğlu (1986), "Azeri Bilgini Halid Said'in Türk Lehçelerinin Karşılaştırmalı Grameri", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 2: 349-359.
- Toker, Mustafa (1996), "Halid Said Hocayev ve Yeni Elifba Yollarında Eski Hatıra ve Duygularım Adlı Eseri", *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, 2: 409-418.